

Крім того, зобов'язання цивільно-правового характеру виникають не тільки безпосередньо в цивільних правовідносинах, але й інших. Зокрема, до зобов'язань цивільно-правового характеру можна віднести, наприклад, майново-господарські зобов'язання, якими, відповідно до ч. 1 ст. 176 ГК України, «визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку» [2].

#### **Список використаних джерел**

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV (втратив чинність 28.08.2025). URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 01.12.2025).

#### **Андрій САМОТУГА**

старший науковий співробітник  
відділу організації наукової діяльності  
Дніпровського державного  
університету внутрішніх справ,  
кандидат юридичних наук, доцент

### **ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І БЕЗПЕКА ЯК ЦІННІСНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ: СВІТОВА ПРАКТИКА ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Якщо наші попередні публікації з постійної тематики цієї щорічної конференції стосувалися свободи й безпеки як фундаментальних цінностей і засад євроатлантичної інтеграції України [8], то безпека, зі свого боку, має переплітатися ще із такою не менш важливою ціннісною категорією, як людська гідність, що є базовою передумовою для укладання суспільного договору. Гідність, як і свобода, здебільшого визначені як принципи правового статусу особи, тоді як похідними від них суб'єктивними можливостями виступають саме право на свободу та право на повагу до людської гідності.

Про світове унормування права на повагу до людської гідності свідчать такі започатковані Загальною декларацією прав людини міжнародно-правові акти, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з наступними

протоколами до неї (зокрема, у Протоколі № 13 скасування смертної кари за будь-яких обставин визначено суттєвим для захисту права на життя та для повного визнання людської гідності) [3] й Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 1984 р., яка, серед іншого, зобов'язує кожну-державу сторону запобігати актам такого покарання [4].

З-поміж решти людських прав лише право на повагу до гідності цілковито належить до абсолютних, тоді як право на свободу обмежується, зокрема як вид покарання за кримінальні правопорушення, хоча ув'язненням гарантується свобода політичного вибору при реалізації їхніх виборчих прав.

З цього приводу деякі автори зауважують, що гідність властива кожній людині, незалежно від визнання цієї гідності оточуючими. Об'єктивною стороною гідності є її існування незалежно від будь-яких факторів, а суб'єктивною – усвідомлення людиною своєї гідності [9, с. 8].

Захист гідності людини пов'язаний із захистом ще одного її важливого блага і цінності – безпеки – як відсутності загроз і посягань на її важливі життєві інтереси. Звідси, захист права на гідність людини забезпечується також нормами кримінального законодавства, в якому міститься навіть цілий розділ III Особливої частини під назвою «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» [5]. У зв'язку з цим деякі науковці основним безпосереднім об'єктом цих криміналізованих діянь визнають свободу та гідність особи в об'єктивному її значенні (людську гідність) [1, с. 146].

Про проблему таких злочинів для України переконливо свідчить той факт, що під час Революції Гідності 2013-2014 рр. відбувались системні і масштабні арешти, затримання і викрадення людей. Особливо загострилася ця проблема через збройний конфлікт на сході України 2014 р., а в подальшому – під час повномасштабної війни, поставивши на порядок денний ефективність діяльності держави щодо захисту цих базових прав людини, що складно здійснювати без дієвого суспільного договору.

Суспільний договір здавна був предметом дискусій та політико-правових перетворень. Деякі дослідники його першим нормативним прообразом вважають англійську Велику Хартію Вольностей 1215 р. Насправді це був договір еліт, що обмежував владу монарха. Проте спадщина цього акта зберігається як раннє формулювання теорії саме суспільного договору – спроби збалансувати владу і свободу в правових рамках [11].

Дехто, як констатують деякі сучасні автори, може стверджувати, що, приміром, колоніалізм та ієрархічні порядки не пояснюють природу більшості західних суспільств. Втім американський соціолог Ч. Міллс стверджує, що історія про європейську винятковість ґрунтується на економічній експлуатації інших частин світу: колоніалізм лежить в основі Європи. Неідеальна теорія суспільного договору, запропонована Міллсом, закликає нас визнати нерівну основу для згоди, яку необхідно враховувати [12, с. 21, 24].

Інші дослідники зауважують, що суспільний договір у своїх класичних

формулюваннях пропонує нормативну основу для легітимного управління. Демократична легітимність вимагає від громадян: прийняття легітимності політичних результатів, навіть коли вони програють; довіри до інституцій, що опосередковують конфлікти; розгляд політичних опонентів як членів єдиної політичної спільноти. Без цієї взаємної поваги та інституційної довіри основи демократичної співпраці послаблюються.

В основу суспільного договору покладено взаємну повагу – визнання того, що громадяни, незважаючи на ідеологічні відмінності, пов'язані спільними нормами та цінностями. Демократична стабільність залежить від здатності сприймати політичних суперників як легітимних супротивників, а не екзистенційних ворогів. Афективна (емоційна) поляризація підриває цю основу. Громадяни дедалі більше сприймають своїх опонентів як морально корумпованих та загрозливих. Популістська риторика посилює цю ворожість, популізм конструює суспільство як розділене між «морально чистим народом» та «корумпованою елітою», а популістські лідери заперечують легітимність плюралістичної опозиції, стверджуючи про «виключне моральне представництво народу». Зрештою, демократичний суспільний договір, заснований на громадянській солідарності та взаємній повазі, починає розпадатися (зазнає ерозії).

Афективна поляризація не лише підриває міжособистісну довіру, а й роз'їдає довіру до демократичних інституцій. Суди, виборчі комісії, законодавчі органи та медіа все частіше сприймаються як партійні актори, а не як нейтральні арбітри. Партійні групи не довіряють інституціям, пов'язаним із їхніми опонентами. Зі зниженням довіри до інституцій здатність демократій вирішувати конфлікти мирними та законними засобами серйозно піддається ризику. Відбудова основ демократичного суспільного договору вимагає протидії поляризації й відновлення норм та інституцій, необхідних для демократичного життя [12, с. 91-93].

Для виконання цього складного завдання мають бути встановлені певні правила, що повинні виправдовувати доступ владних структур до основних ресурсів, діяльності та посад (принцип диференціації) та служити спільним інтересам суспільства (принцип спільних інтересів). Принцип диференціації встановлює якості, якими мають володіти владні структури для здійснення влади, розділяючи життя та владу правителів і підвладних. На противагу цьому принцип спільних інтересів пов'язує державу з її громадянами.

З одного боку, про дотримання принципу спільних інтересів може свідчити рівень турботи української влади про її громадян, їхні проблеми та сподівання. Цей показник надає уявлення про відчуття рівності (справедливості), доступності (впевненості в тому, що голос громадянина почуто) та поваги (тобто ставлення, що відповідає людській гідності). З іншого боку, принцип диференціації реалізується за допомогою показника довіри до ключових інституцій держави (президент, парламент, уряд, суди) [13].

Україна в цьому відношенні покращила свої світові позиції щодо

суспільного договору, але, на жаль, через екстремальні обставини упродовж більш як десяти років війни. Оскільки економічна ситуація погіршилася, так само зазнав суперечливого впливу стан суспільного договору, закріпленого в Конституції. З одного боку, ерозія соціального забезпечення в поєднанні зі зміцненням капіталу за рахунок праці та природних ресурсів, а також нездатність держави служити гарантом конституційних прав і свобод значною мірою зумовили Революцію Гідності та, з іншого боку, стимулювали розвиток громадянського суспільства. Останнє, втілене в тисячах неурядових організацій та окремих волонтерів, почало виконувати функції держави й ринку в наданні товарів і послуг, часто «безкоштовно», тобто існуючи за рахунок фінансово-товарних пожертвувань.

Тут важливо зазначити, що держава – це складний інститут політики, апарати якого опосередковують та регулюють відносини між суспільством і капіталом, де природа є джерелом ресурсів, а держава – хранителем доходів від цих відносин. Водночас суспільний договір, який руйнується роками, ризикує повністю розпастися [14].

Саме на тлі повномасштабної війни в Україні активізувалися суспільно-політичні дискусії про новий суспільний договір. Бо у звичайному мирному житті дії громадянина, з одного боку, та держави, з іншого, обмежені не лише законом, а й суспільним договором. Деякі визнані інтелектуали зазначають, що сучасність має багато різних соціальних договорів-консенсусів, які здебільшого історично не є ієрархічними та часто співіснують одночасно. Окрім добробуту та безпеки, у цьому понятті з'являється нова цінність – гідність. Україна є однією з небагатьох країн, де це поняття переважає. Після 24 лютого 2022 р., коли виклики ззовні стали масштабнішими, держава та суспільство по-окремо існувати вже ніяк не зможуть. Абриси нової суспільної угоди вбачаються в довірі населення до держави, звісно, за умови, якщо та гарантуватиме безпеку (сильна армія й незалежна судова система) [9]. Адже в усі часи, особливо у період війн, для сотень мільйонів людей дуже сильним є відчуття несправедливості: вони ніколи не вірили, що заслужили на небезпеку, злидні, самотність та жах, що викинули їх зі знайомого життя в чуже та смертельно небезпечне середовище [2, с. 547].

Істориків та публіцистів критикують деякі філософи, називаючи їхню позицію некритичним сприйняттям і застосуванням до української ситуації класичних моделей міркування про суспільний договір, які залишила нам у спадок європейська модерна філософська думка. Зрештою вони висновують, що основа нашої незбагненої для західних аналітиків опірності саме в тому, що для критичної маси українців піраміда цінностей виглядає інакше, ніж її змальовують класики західного лібералізму. Для українців гідність є більш засадничою цінністю, ніж безпека – і саме тому ми здатні колективно, сотнями тисяч і навіть мільйонами, ризикувати власною безпекою, обстоюючи власну гідність. І з цієї ж причини саме гідність має бути в центрі уваги українських еліт, коли вони у власному колі шукатимуть контури повоєнних

домовленостей, щоб запропонувати їх суспільству на правах оновленого суспільного договору [7]. Водночас спірним моментом міркувань цих та інших інтелектуалів є теза, що національна ідея має поступитися в Україні ідеї суспільного договору, тим більше що нинішня війна ведеться росією проти України саме як національної держави. Звідси на допомогу історикам і філософам в цьому питанні мають прийти, правники, але вже нового, глобального складу та надвідомчого мислення, попри те що тема суспільного договору має надзвичайно широкий спектр.

#### Список використаних джерел

1. Андрушко А. В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2021. 675 с.
2. Гейстінгс М. І розверзлося пекло.... Світ у війні 1939-1945 років ; пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2023. 752 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text).
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_085#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text).
5. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
7. Панич О. Про гідність і суспільний договір (30.11.2025). *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2025/11/30/8009660/>.
8. Самотуга А. В. Свобода та безпека як фундаментальні цінності й засади євроатлантичного курсу України. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 груд. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. 276 с. С. 144-149.
9. Сергєєв А. А. Забезпечення права на честь, гідність та ділову репутацію працівників ОВС України: загально-теоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / ХНУВС. Харків, 2014. 20 с.
10. Ярослав Грицак розповів про розвиток концепції суспільного договору (01.07.2022). URL: <https://aspeninstitutekyiv.org/ideas/iaroslav-hrytsak-rozpoviv-pro-rozvytok-kontseptsii-suspilnoho-dohovoru/>.
11. Brian M. The Magna Carta and the New Social Contract: From Sovereignty to Shenzhen's Open-Source Utopia (Jan 31, 2025). URL: <https://medium.com/@mariambrian/the-magna-carta-and-the-new-social-contract-from-sovereignty-to-shenzhens-open-source-utopia-a475aa8d0746>.
12. The Social Contract: History, Theory, and Contemporary Challenges. URL: <https://ec.europa.eu/research/participants/documents/downloadPublic?documentIds=080166e51ac41ea6&appId=PPGMS>.
13. Understanding social contract for citizen-state unity: Based on in reSCORE 2023 and SCORE 2021 Surveys. URL: [https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB\\_TCAUKR20\\_Understanding-social-contract-for-citizen-state-unity\\_FINAL.pdf](https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_TCAUKR20_Understanding-social-contract-for-citizen-state-unity_FINAL.pdf).
14. Yurchenko Yu. A New Social Contract for Ukraine and for the World? *IWMpost*. No. 133. Spring / summer 2024. URL: <https://www.iwm.at/publication/iwmpost-article/a-new-social-contract-for-ukraine-and-for-the-world>.